

УДК 008

Шевчук Олександр

**КУЛЬТУРА І ТОПОГРАФІЯ: ТЕРИТОРІЯ ЯК ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Стаття є спробою встановити зв'язок культури і простору, визначити вектори взаємного впливу й взаємної зміни. Досліджується вплив території на формування ідентичності та сучасні зміни в культурному і фізичному просторі.

Ключові слова: територія, простір, культура, ідентичність, колоніалізм, сучасність, сучасна ідентичність, індивідуальність.

Shevchuk O. Culture and topography: the territory as a factor of cultural identity

Article is an attempt to connection culture and space vectors determine the mutual influence and mutual change. The influence of area on identity formation and contemporary changes in the cultural and physical space.

Keywords: land, space, culture, identity, colonialism, modernity, modern identity and individuality.

Шевчук А. Культура и топография: территория как фактор формирования культурной идентичности

Стаття являється попыткой установити зв'язок культури і простору, визначити вектори взаємного впливу й взаємного зміни. Досліджується вплив території на формування ідентичності та сучасні зміни в культурному і фізичному просторі.

Ключевые слова: территория, пространство, культура, идентичность, колониализм, современность, современная идентичность, индивидуальность.

Поняття місця має ключове значення в нашому сприйнятті світу, життя і самих себе. Місце – це одна з цінностей, яку кожен отримує від народження. Ми всі народжуємося «десь», в певній, чітко визначеній території, яку потім неодмінно привласнюємо собі, називаючи «своїм», «власним» місцем.

Кожен потребує власного місця, де може відчуті певність буття. «Наше» місце означає впевненість у нас самих, у нашому проживанні життя. Ми розділяємо територію на «власні» та «чужі» для того, щоб створити привласнену, призначену тільки для нас самих країну. Тоді територія стає власністю, перетворюється з безживного, часто невідомого, а від початку, можливо, і ворожого простору, в рідний, зрозумілий і цілком прийнятний край, цілком безпечний і комфортний для проживання.

Безпека і комфортність володіння територією забезпечується існуванням чітко окреслених кордонів, які забезпечують цьому місцю недоторканість, адже несанкціоноване перетинання кордонів вважається образливим вторгненням, а тому є неприпустимим. Причому таке світовідчуття перегороджене і переділене кордонами було властиве ще від часів античної Греції. У древній Греції кордони між одним та іншим маєтком вважалися священними, й уявлялося, що їх охороняє сам Зевс [1, с. 39]. Саме тому окреслена, означена територія є беззаперечною власністю.

«Власністю» можна вважати певні абстрактні правила, які уможливають доступ і володіння будь-чим у реальності [7, с. 81]. Поняття «власності» повстає внаслідок певної домовленості щодо того, що хтось може володіти певною річчю, територією чи благом. Так само певна спільнота, внаслідок історичних, культурних і політичних чинників, окреслює як власну, заявляючи права на якусь територію.

Власне, саме кордони як явище створюють усвідомлення володіння територією, що залишається недоторканою для усіх інших, вона замкнута, огорожена, належна тільки нам. Кордони означають індивідуалістичне окреслення місця і простору. Вони роблять територію унікальною і належною тільки одній групі чи особі. Власне, сам кордон як явище уособлює собою панування, бо на кордонах розміщують знаки державності і влади [6, с. 15]. Межовість означає власність і недоторканість. При чому таке сприйняття території з часом тільки посилювалося, бо еволюційний розвиток особистості призвів до глибшого усвідомлення нею власної індивідуальності [9, с. 27], а отже, особистість і далі все більше й більше прагнула привласнити собі місце, в межах якого мешкала, вона включала територію, обшар, цілком фізичне, географічне утворення до своєї системи цінностей, перетворюючи її на свою духовну цінність.

Сама по собі країна, місто чи селище як географічна одиниця, як фізична площина є амбівалентною, не наділеною жодними властивостями чи цінностями. Територія сама по собі існує, як цілком абсолютна, фізична даність. За великим рахунком вона могла б існувати й не бути розділеною, обробленою і обжитою людьми: від цього сутність цього географічного простору не змінилася б. Однак такою вона залишається закритою для людського сприйняття, для розуміння цього простору, саме люди наділили цю територію значенням, обживаючи її і видозмінюючи як у фізичному, так і знаковому контекстах.

Крім цього, певний географічний простір мусить мати і нематеріальні цінності, характеристики і властивості, щоб стати зрозумілим для людей, які проживають на ньому, а отже, якоюсь мірою належать до цього простору. Хоча і місце, земля сама по собі теж сприймалися як цінність. Навіть як сакральна цінність. Одним із переломних моментів у житті людства, відповідно до християнського світогляду, є вигнання Адама і Єви з раю як із благодатного саду, де життя було ідеальним. Від цього часу людина намагається повернутися до раю, до свого першопочаткового стану, спокутуючи власні гріхи. Однак рай – не єдине вагоме місце, яке має стосунок до християнської культури, достатньо згадати Обітовану землю, до якої сорок років вів євреїв Мойсей. Для тих древніх євреїв оця земля – була нагородою, ознакою самотійності, незалежності й самобутності. Будь-яке володіння землею означає життєву самотійність і самобутність: людина, позбавлена території, рідної країни, позбавлена громадянства, стає позбавлена будь-якої сталості в житті й стає приреченою на блукання. Територія, якою людина або група людей може володіти, забезпечує розвиток, оскільки сама по собі спонукає до розвитку й освоєння.

Усі ці приклади говорять нам про те, що територія – це більше, ніж просто матеріальний об'єкт: територія має здатність містити в собі і багатозначність, і багатовекторність. Одне із яких є те, що поняття території нерозривно пов'язане з поняттям «свого» і «чужого». Наявність власного місця означає апріорі існування і чужого. Чуже як кардинально відмінне від свого і завжди протистоїть тому, що зрозуміле і прийнятне. Чуже згідно з нашими уявленнями залишається недослідженим і закритим. Воно знаходиться за межами нашої системи цінностей, а тому може

сприйматися як таке, яке не можна зрозуміти. Чуже, в тому числі і чуже місце, сприймається як дивовижне й екзотичне, бо своя територія і своя власність сприймається як центр, як найважливіша і найбільш значуща. А отже, і від початку закладає існування периферії як дечого віддаленого, а отже, й невідомого і часто навіть гіршого. Віддалення від центру, від домівки, від звичного, власного світу супроводжується почуттям ляку, страху перед невідомим, оскільки невідомо, що очікує за межами свого, що сприймається як найкраще.

Категоризація й вивіщення власного: свого місця, свого досвіду, власної культури втілюється через явище колоніалізму. В рамках колоніального дискурсу чужий недосконалий, він не належить до нашої більшості, а тому він сприймається як гірший [5, с. 60]. Колоніаліст – це людина з ідентичністю, яка передбачає усвідомлення власної вищості як інтелектуальної, так і духовної. Для колоніаліста його культурний, ціннісний, знаковий світ – ідеальний, саме тому він намагається поширити його на увесь простір, на який тільки зможе. Колоніалізація стає процесом присвоєння рис своєї ідентичності новому простору й новій спільноті. Колонізація як процес захоплення нових територій є не стільки економічним явищем, скільки культурним феноменом: цінності, які вважаються певною групою як абсолютно правильні й ідеальні, насаджуються на інший терен для того, щоб означити на ньому власне культурне панування для того, щоб показати наскільки «своє» є кращим від «чужого». Колоніалізм є однією з форм поширення власної культури, власних цінностей і власного світогляду. Він є пробою подолання, навіть можна сказати більше, здолання чужості, трансформації «чужого» в «своє» – колонізовані території можуть бути й далі екзотичними й незрозумілими, але водночас вони вже є привласненими і перебувають у володінні колонізаторів, колонізована територія вже входить у межі кордонів, а не знаходиться за ними. Категоричне чуже є уже своїм, хоча й не до кінця, оскільки продовжує зберігати властиві для себе риси, феномени та явища.

Однак чи настільки «чуже» відділене від «свого»? Як зазначає у своїй праці «Топографія чужого: Студії до феноменології чужого» Бернхард Вальденфельс: «Чуже не можна засвоїти, оскільки воно є зворотнім боком Свого» [2, с. 123]. Саме цей зворотній бік наштовхує на переосмислення поняття «рідної»

– «чужої» країни, оскільки будь-яка інша країна може бути такою самою як і рідна. Крім того, сучасний світ демонтує сучасні уявлення про території, територіальність та замкнутість. Жодна із наявних країн не бажає проводити політику тотальної замкнутості, навіть найбільш консервативні країни піклуються про власне культурне та політичне обличчя на світовій арені. Сучасний культурний простір максимально відкритий і не може належати тільки одному етносу чи соціальній групі. Як зазначає Ришард Капушинський, сучасна людина змушена постійно зустрічатися з Іншим як явищем [8, с. 158]. У межах сучасної реальності ми можемо говорити про перехід від монокультурності до мультикультурності: на одній території можуть проживати представники кількох народів, віросповідань і навіть рас, отож територія перестає бути моноетнічною. Можна зазначити, що сучасний світ стає світом постійних мандрівників, які увесь час переміщуються у просторі. Сучасні культурологи та соціологи визначають ідентичність сучасної людини як номадичну. Бажання зберегти сталість власної самості нині символізує не консервацію, а постійний пошук нового. Одним із таких прикладів може слугувати Європа як явище.

Спочатку Європа опиралася на європоцентризм. Європоцентризм, згідно з твердженням Валбденфельса: «Виявляється центризмом особливого гатунку без того, щоб через це виключалися аналогічні форми центрування для інших культур. Його освічені захисники не обмежуються доморощеним різновидом етноцентризму, який Своє свого роду або своєї нації з абсолютною перевагою протиставляє Чужому і спирає ціле на себе. Європоцентризм є рафінованою формою етноцентризму, а саме сумішшю етно- та логоцентризму, радості відкриття та жаги захоплення, духу месіанства та експлуатації» [2, с. 117]. Однак як ми можемо судити сьогодні, «радість відкриття» поволі перетворюється на «радість відкритості»: Європа стає все більше і більше багатокультурною. І ця мультикультурність відлунується на топографії самої Європи. Якщо спочатку Європа прагнула «Відкривати та завойовувати», як звучав наказ Фердинанда та Ізабели Колумбові [2, с. 117], то сьогодні Європа ставить перед собою інші цілі, вибудовуючи політику багатокультурності та багатовекторності.

Можемо припустити, що тепер культурна політика європейських країн прагне інтегрувати представників інших культур у

власний культурний простір, а одночасно – зберегти власне обличчя, оскільки на вулицях сучасних європейських міст можна зустріти представників багатьох, часто навіть найбільш незвичних народів і віросповідань. Водночас європейські країни прагнуть зберегти своє аутентичне культурне обличчя, при цьому не відкинувши Іншого. І тут ми можемо говорити про певні зміни в першопочатковому сприйнятті території, місця і країни як політичного, фізичного і культурного утворення.

По-перше, територія від місця для однієї культури і одного народу перетворюється на територію культур і народів – сучасний культурний ландшафт будь-якої країни так чи інакше змушений прийняти у свій простір символіку інших культур та етносів. Крім цього, етнічна ідентичність європейських країн збагатилася прийняттям культурних ідентичностей інших автохтонних культурних меншин [4], що відповідно вплинуло на ідентичність більшості. Етнічна більшість неодмінно мусить виробити позитивне налаштування до меншини, поставивши себе на її місце і намагаючись включити її цінності до системи власних понять і до власної, персональної території. Індивідуальність повільно перекроюється на спільність та об'єднаність.

По-друге, як уже зазначалося, кордони перестають виконувати функції замикання і охорони, відкриваючи території назустріч новому. Поволі територія перетворюється на один спільний інформаційний й культурно-ціннісний простір, оскільки сучасна людина постійно знаходиться в русі і переміщенні, тим самим підважуючи замкнутість території спільнот: сучасна, освічена людина намагається постійно знаходитися в мандрах, тим самим пізнаючи світ і розширюючи межі культурного простору. Мандрівник як певний «культурний резидент» здатен перетнути велику кількість кордонів, побувати на великій кількості територій, тим самим відкривши їх для себе і для Світу [3]. Ідентичність сучасної людини формується не на ґрунті однієї території, а на ґрунті багатьох країн і територій, які вона змогла відвідати. Тим самим змінюється і поняття власності території – певна країна переходить у певне «знакове», «нефізичне» володіння усіх, хто на ній перебуває. Можна зауважити, що мандрівник певною мірою «привласнює» собі ту територію, на яку він потрапляє.

По-третє, поволі й остаточно зникає колонізація як явище: кожна культура зацікавлена не стільки у підкоренні, скільки у

впливові. Можна стверджувати, що кожна форма культурної ідентичності поволі перестає сприйматися як вища і краща за інших: сучасний культурний ландшафт пропонує таку велику кількість носіїв самоідентифікації, що ствердження про вищість певної культури починає виглядати недоречно.

Підсумовуючи, можна зазначити, що людина як носій ідентичності чи ідентичностей знаходяться у певному взаємопов'язаному впливові: територія, територіальність формують світогляд людини. Людина видозмінює територію пристосовуючи її до власного світогляду та проблем, які ставить перед нами сьогодення. Єдиною беззаперечною істиною залишається те, що ні територія, ні культура, ні ідентичність особистості не можуть залишатися беззмінними під натиском плину часу.

Література:

1. Арендт Х. Становище людини / переклад з англійської М. Зубицької. – Львів : Літопис, 1999. – 255 с.
2. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / переклад з німецької В. І. Кебуладзе. – Київ : ППС, 2002. – 206 с. («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
3. Пішковіч С. Мандрівники без зворотніх квитків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inspired.com.ua/travel/travelers-without-tickets/>.
4. Мухлыкина Ю. Этническая идентичность в эпоху глобализации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskaya-identichnost-v-epohu-globalizatsii>.
5. Bhabha Naomi K. Miejsca kultury. / Przekład: Dobrogoszcz T., Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010. – 322 s.
6. Donnan H., Wilson T. M. Granice tożsamości, narodu, państwa / Przekład Małgorzata Głowacka – Grajper. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007. – 236 s.
7. Godelier M. Idee i materia. Myśl, gospodarka, społeczeństwo / Przekład: Turczyn A., Przejrzała: Kowalska M. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012. – 260 s.
8. Kapuściński R., Nie ogarniam tego świata. Z Ryszardem Kapuścińskim potykają się Witold Bereś i Krzysztof Burnetko. – Warszawa: Świat Książki, 2007. – 352 s.
9. Linton Ralph. Kulturowe podstawe osobowości / Przełożyła: Aleksandra Jasińska – Kania. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2000. – 186 s.